

Искендерова А.К.

АЗЫРКЫ КЫРГЫЗ ҮЙ-БҮЛӨСҮНДӨГҮ ҮЙ-БҮЛӨ БАШЧЫЛЫГЫНЫН БӨЛҮШТҮРҮЛҮШҮ

Искендерова А.К.

РАЗДЕЛЕНИЕ ГЛАВЫ СЕМЬИ В КЫРГЫЗСКОЙ СЕМЬЕ В НАСТОЯЩЕЕ ВРЕМЯ

А.К. Iskenderova

THE SEPARATION OF THE HEAD OF THE FAMILY IN THE KYRGYZ FAMILY NOW

УДК: 316.356.2 (575.2) (043.3)

Макалада азыркы кыргыз үй-бүлөсүндөгү башчылык маселеси каралып, үй-бүлө башчысынын статусу, аткарган кызматы жана үй-бүлөдөгү ролу изилдөөгө алынган.

Негизги сөздөр: үй-бүлөлүк бийлик, демократиялык түзүлүш, үй-бүлө башчы, авторитет, укук, акыл дарамет.

В статье рассмотрены проблемы главы современной кыргызской семьи, а также его роли, статусы и функции.

Ключевые слова: семейная власть, демократическое устройство, глава семьи, авторитет, право, потенциал разума.

In article, research of problem of the head kyrgyz modern family also its statuses, functions and roles.

Key words: family power, democratic structure, the head of the family, authority, law, mind potential.

Үй-бүлө коомдун негизги социалдык ячейкасы катарында өзүнүн бекемдиги менен коомдук жана үй-бүлөлүк башкаруу системаларынын өнүгүү процессин жогорулатат. Адамдардын ишкердүүлүгүнө негизделген коомдук жана индивидуалдык керектөөлөрдү канаттандырып, коомдук, экономикалык байланыштардын өнүгүүсүнө шарт түзөт. Үй-бүлөдөгү башкаруу системасы үй-бүлөдөгү белгилүү бир адамдын бийлиги аркылуу иш жүзүнө ашырылат.

Бийлик деген эмне? Бийлик – бул бирөөлөрдү башкаруу жөндөмдүүлүгү, укугу жана мүмкүнчүлүгү. Укуктун, авторитеттин, эрктин жана күч колдонуу сыяктуу каражаттардын жардам менен бирөөлөрдүн ишмердүүлүгүнө таасир этүү. Ал эми үй-бүлө башчысы – бул табигый нерсе. Бул үй-бүлөдөгү адамдын жеке бийлиги болуп саналат.

“Үй-бүлө башчысынын” статусун аныктоо азыркы учурдун актуалдуу маселелеринин бири. Өз ара карым-катнаштар аркылуу үй-бүлө башчысынын статусун аныктоого болот. Үй-бүлө башчысы кандай болуусу керек? Бул жөнүндө орус социологу З.А.Янкова төмөнкүчө белгилеген: «азыркы үй-бүлө башчылары, коллективдеги адам сыяктуу эле көп нерсени билген, тажрыйбалуу жана жоопкерчиликтүү суроолорду чечүүгө жөндөмдүү болгон адам».

Үй-бүлө башчысы түшүнүгүнө – үй-бүлө мүчөлөрүнүн биринин үй-бүлөдөгү лидерлик ролу, абалы гана кирбестен, алар өзгөчө укуктарга ээ болуу менен чоң жоопкерчиликти өз моюндарына алышат.

Үй-бүлөдөгү негизги проблемаларды чечүү баарынан мурда үй-бүлөдөгү бийликке байланыштуу каралгандыктан, үй-бүлө башчылыгы үй-бүлөдөгү бийликтин түзүлүшүнүн авторитардык же демократиялык мүнөзүнө жараша аныкталат. Авторитардык түзүлүштөгү үй-бүлөдө бардык үй-бүлө мүчөлөрү бир гана адамга баш иет, анын айтканын жасашат жана каршылык көрсөтүүгө жол берилбейт. Ал эми демократиялык түзүлүштөгү үй-бүлөдө аткарыла турган иштер ар бир үй-бүлө мүчөлөрүнүн жеке кызыкчылыктарын эске алат жана мүмкүнчүлүктөрүнө жараша бөлүштүрүлөт.

Кыргыздар биздин заманга чейин эле өз-өзүнчө, уруу-уруу болуп жашап, ар бир уруунун башында уруу башчы жана аксакал адамдар туруп, уруу ичинде кандай гана маселе болбосун бардыгы алар аркылуу каралып чечилген. Ушундай эле ойду XIX кылымдын 60-70-жылдарында кыргыз үй-бүлөсүнүн укуктарын изилдеген орус окумуштуусу Н.Мальшев «мындай чоң үй-бүлөлөрдө үй-бүлөлүк казына жана малдары жалпы деп эсептелинип, аны үй ээси (күйөөсү) башкарган» деп айтса, А.Евреинов «Кыргыздар айыл-айыл болуп чогуу жашашкан. Аларды үй-бүлөнүн аксакалы башкарып, алардын башчысы болуп саналган. Анын сөзү бардыгы үчүн закон болгон»¹ деп жазат. Мындай көрүнүш жалаң эле бизге тектеш, тилдеш өзбек, казак, уйгур, түрк, тажик жана башка улуттарда эмес орус улутунда да орун алып чоң мааниге ээ болуп келген. Мисалы, XIX кылымдын экинчи жарымында чоң патриархалдык типтеги орус үй-бүлөлөрүндө “башчы” катары эркек эсептелинип, чексиз бийликке ээ болгон² жана үй-бүлөгө тиешелүү бардык маселелерди өзү жеке чечкен. Үрп-адат боюнча үй-бүлө башчысы үй-бүлө мүчөлөрүнүн баардыгын жазалоого да укугу болгон.³ Башка улуттардан айырмаланып, кыргыздарда илгертеден улуу муундар билимине, жынысына карабастан үй-бүлө башчысы болуп

¹ Евреинов. А. Внутренняя или Букеевская киргиз-казачья орда. Современник, т. XXIX, 1851. С.84

² Гончаров Ю.М. Внутрисемейные отношения в семьях профинициальных горожан второй половины XIX – начала XX в. С.19.

³ Абрамзон С.М. Киргизы и их этногенетические и историко-культурные связи. Ф. “Кыргызстан”. 1990. С.259.

үйдөгү кары адам (эркек киши) аксакал адамы эсептелинген. Кандай гана учур болбосун башка үй-бүлө мүчөлөрү үй-бүлө башчысынын айткандарын аткарууга милдеттүү болуп, анын бийлигине толугу менен баш ийишкен. Үй-бүлөдө башчы бардык укуктарга жана чоң авторитетке, урмат-сыйга, кадыр-баркка ээ болуп, үй-бүлөдөгү чарбалык иштер, үй-бүлөнүн киреше-чыгашалары ж.б. олуттуу маселелерди чечип чоң жоопкерчиликти өз моюндарына алышкан.

Мындай көрүнүш атадан балага мурас катары өтүп, кыргыз үй-бүлөсүндө салт катары калыптанып калган. Кыргыз үй-бүлөсүндө улууларды сыйлоо негизги традициялардан гана болбостон, балдардын, неберелердин негизги милдеттери катары саналган. Үй-бүлөдө кичүүлөр улууларга дайыма урмат-сый көрсөтүп, балдары ата-энесине кыңк этпестен баш ийип, бул бардык кыргыз үй-бүлөсүнө мүнөздүү көрүнүштөрдөн болуп келген.

Бүгүнкү күндө азыркы кыргыз үй-бүлөсүндөгү башчылык маселеси татаал маселелердин бири.

1970-жылдары шаардык кыргыз үй-бүлөсүндө «үй-бүлө башчысы» болгон кары ата-эне 77,5% түзүп, «үй-бүлө башчысы» деген түшүнүк айылдык кыргыз үй-бүлөлөрүндө гана эмес, шаардык кыргыз үй-бүлөлөрүндө да бекем сакталган. «Кыргыздарда кары ата-энесине балдары тарабынан сый чоң урмат көрсөтүлгөн. Балдары өзүнчө бөлүнүп жашап кетсе да ата-энелерине болгон жакшы мамилелерин сактап калган. Үйлөнгөн балдары ата-энелеринин уруксатысыз, өз алдынча зарыл иш чараларды кабыл алган эмес.⁴

Чейрек кылым мурун жүргүзүлгөн изилдөөлөрдүн тыянактарына таяна турган болсок, анда «үй-бүлөдө чогуу жашаган кары ата башчы болуш керек» деп эсептегендер 58%⁵ түзгөн.

Кыргыз үй-бүлөсүндөгү «үй-бүлө башчысы» маселеси советтик доордо эле кыргыз окумуштуулары тарабынан изилденип, кыргыз үй-бүлөсүндөгү башчылыкка» 80-жылдарда эле өзгөрүүлөр киргизилген белгилеген. Бул жөнүндө окумуштуу Т. Аттокуров мындайча белгилейт: «кыргыз үй-бүлөсүндө башчылыкка, мурдагы үй-бүлө башчысына кыңк этпей баш ийүү багыттарына өзгөрүүлөр кирип, (жеке сапаттарына, ички иштерге катышуу даражаларына карабастан) баарынан мурда инсандык кадыр баркты баалашат»⁶. Демек социалисттик мамлекеттин орношу кыргыз үй-бүлөсүндөгү мурдагы салттык байланыштарга бир нече өзгөрүүлөр кирип, социалисттик кыргыз үй-бүлөсүндө үй-бүлө башчысы жынысына, жаш курагына карабастан, анын жеке сапаттарына карата баалана баштаганы аныкталган.

⁴ Джумагулов А. Семья и брак у киргизов Чуйской долины. Ф. 1960.616.

⁵ Омурбеков Т. Социальное и экономическое положение старшего поколения в современной кыргызской семье. М.1991.//дисс.канд.соц.н.: 22.00.04. С.84.

⁶ Аттокуров Т. Семья и коммунистическое воспитание. – Ф.: Кыргызстан, 1983. С.88.

Бүгүнкү күндө азыркы кыргыз үй-бүлөсүндөгү үй-бүлө башчысы адам баласынын жүрүм-турумдарынын маңызына жана анын акыл дареметине, баамдуулуктарына, ой-чабытына (установка) жараша аныкталат.

Изилдөөдө көрсөткөндөй, азыркы кыргыз үй-бүлөсүндө жалпысынан улуу муундардын 73% өздөрүн «үй-бүлө башчы» катары эсептешет. Алардын ичинен «мен башкарам», «үй-бүлө менин бийлигиме баш ийет жана баш ийүүсү зарыл» деген түшүнүк шаардык кыргыз үй-бүлөлөрүндө такыр эле жокко эсе.

Бүгүнкү күндө айрым үй-бүлөлөрдө демократиялык мүнөздөгү башкаруу болсо, айрым үй-бүлөлөрдө аялдар башчылык кылат. Кээ бир үй-бүлөлөрдө формалдуу түрдө кары ата-эне үй-бүлө башчысы катары эсептелинет.

Бирок, көбүнчө кыргыз үй-бүлөлөрүндө улуу муундар толугу менен үй-бүлө башчысы катары эсептелинбейт. Ааламдашуу шартында жашаган кыргыз коому үчүн үй-бүлө башчысы өз маанисин жоготкон.

Тактап айтканда, кыргыз үй-бүлөсүндө улуу муундар канчалык деңгээлде үй-бүлө башчысы карыган ата-эне болсун дегенге карабай, реалдуу турмушта бийлик башына алардын балдары да келе баштады. Мындай көрүнүш шаар жергесинде андан да өрчүгөн. Улам жашы улгайып ал-күчтөн тайганына байланыштуу жана азыркы жашоо турмуштун жаңы агымдарынын мыйзамдарын, мазмундарын жакшы түшүнбөгөндүктөн чын бийликти үй-бүлөдөгү иштерди эптүү уюштурган, өздүк сапаттары менен айырмаланган балдарына өткөрүп берип, өзүлөрү үйдүн көркү, кадыр-барктуу мүчөсү позициясын алууда.

Шартка жараша улуу муундардын да үй-бүлөнү башкарууга болгон көз караштары мурдагыдай болбой өзгөргөн. Себеби изилдөө учурунда алардын 65% кыргыз үй-бүлөсүндө «карыган атасы же болбосо энеси башчы болуш керек» деп санаса, айрым билим деңгээли, кызмат орду жогору, шаардык кыргыз үй-бүлөсүндөгүлөр башчылык маселесине башкача көз караш менен карап, «үй-бүлөдө бардык маселелер чогуу чечилиш керек» деп эсептешет.

Азыркы кыргыз үй-бүлөлөрүндө үй-бүлөлүк маселелерди, иштерди кары ата-эне эмес, үйдөгү улуу балдары, кыздары же болбосо акча тапкан уулдары чечет. Айылдык үй-бүлөлөргө салыштырмалуу, шаардык үй-бүлөлөрдө «үй-бүлө башчылыгына» анча деле көңүл бурулбагандыгын байкоого болот. Демек, мурунку салттуу болуп калган үй-бүлө башчысынын функцияларына, үй-бүлөлүк карым-катнаш системасынын түзүлүшү өзгөрүп, «үй-бүлө башчысы» түшүнүгү трансформацияланып, мурунку маанисин жоготту. Кыргыз коомчулугунда болуп жаткан экономикалык, социалдык өзгөрүү, өнүгүүлөр үй-бүлөлүк бийликтин мүнөзүнө жаңы өзгөчөлүктөрдү киргизүү. Үй-бүлө мүчөлөрүнүн өз ара бири-бирин түшүнүү, колдоо менен үй-бүлөдө

демократиялык бийлик орноду. Жыйынтыктап айтканда, айрым авторитардык мүнөздөгү үй-бүлөлөрдүн ордун, демократиялык мүнөздөгү үй-бүлөлөр толуктады. Демократиялык мүнөздөгү азыркы кыргыз үй-бүлөлөрүндө кары ата-эненин, эркектин, аялдын да жана башка үй-бүлө мүчөлөрүнүн ой-пикирлери, кеңештеринин бардыгы эске алынат.

Изилдөөдө азыркы үй-бүлөнү башкарууда үй-бүлө башчысы төмөндөгүдөй сапаттарды алып жүрүүсү шарт экендиги далилденди. Алар: акылдуулук, билимдүүлүк, турмуштук тажрыйбанын молдугу, чарбаны, үй-бүлөлүк каражатты эсептүү алып барууга болгон жөндөмдүүлүк. Эң негизгиси акылдуулукту, билимдүүлүктү, турмуштук бай тажрыйбаны, чарбаны, үй-бүлөлүк каражатты эсептүү алып барууну жогору коюп, адамдын мүнөзүнүн катуу-

лугу, кызмат абалы, акчаны көп тапканы сыяктуу сапаттар көп деле маанилүү эместиги такталды.

Адабияттар:

1. Евреинов А. Внутренняя или Букеевская киргиз-казачья орда. Современник, т. XXIX, 1851.
2. Гончаров Ю.М. Внутрисемейные отношения в семьях профилициальных горожан второй половины XIX – начала XX в.
3. Абрамзон С.М. Киргизы и их этногенетические и историко-культурные связи. Ф. “Кыргызстан”. 1990.
4. Джумагулов А. Семья и брак у киргизов Чуйской долины. Ф. 1960.
5. Омурбеков Т. Социальное и экономическое положение старшего поколения в современной кыргызской семье. М.1991.//дисс.канд.соц.н.: 22.00.04.
6. Аттокуров Т. Семья и коммунистическое воспитание. – Ф.:Кыргызстан, 1983.

Рецензент: к.филос.н. Жунушова Г.